

ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi

Türkler Bütün Medeni Milletlerin Dostudurlar.

Mustafa KEMAL

MAYIS 1991 YIL : 4 CİLT : 2 SAYI : 7

1919 YILI OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA OSMANLILIK FİKRİ ÜZERİNE DEĞİŞİK GÖRÜŞLER

İclâl KARACA

İmparatorluğun adını aldığı Osmanlı Beyliği'nden itibaren İmparatorluğun yıkılışına kadar devlet, sadece asıl unsuru teşkil eden Türk Milletine değil değişik unsurlardan oluşan Osmanlı topluluğuna hitap etmiştir.

Osmanlı Devletinin güçlü olduğu dönemlerde birlik halinde olan İmparatorluk içinde 18.y.y. dan itibaren gücün azalması ile orantılı olarak özellikle gayr-i müslim milletlerde kıpırdanmalar dolayısıyla bağımsız devlet kurma istekleri başlamıştır. Ancak bu istekler kendiliğinden ortaya çıkmayıp iç ve dış nedenlere bağlı olarak gelişmiştir. Kısaca açıklarsak; içde siyasî istikrarsızlık ki buna en iyi misal, 1878 Berlin Kongresi'nden-1908 İkinci Meşrutiyete kadar onsekiz sadrazam değişikliği olmasıdır. Öte yandan yerli ekonominin gelişen Batı karşısında zayıflaması ve ayrıca askerî başarısızlıklar ve tüm bunlara bağlı olarak dışarıda siyasî yalnızlık söylenebilir. Bütün bunların sonucunda gelen doğal sonuç ise politik ve sosyolojik buhranlardır.

Dış nedenler açısından; Batı Dünyasında gelişen endüstriye hammadde sağlamak amacıyla beliren sömürgecilik zihniyeti, ayrıca kültürel ve siyasî arayışlar, mücadeleler sonucu ortaya çıkan milliyetçilik fikri ve bu olguları Osmanlı İmparatorluğu'na, kendi menfaatleri açısından adapte etmeye çalışan güçlü Batılı Devletler olarak açıklayabiliriz.

Yukarıda saydığımız nedenler sonucunda, dağılma özellikleri gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümet icraatını kontrol etmek amacı ile Osmanlılık görüşünü ortaya atan Genç Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur.¹ Cemiyet, Gülhane Hattı Hümayûnu ve Islahat

¹ Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu Ord. Prof. E. Ziya Karal'a göre Abdülaziz Devrine rastlar". Ord. Prof. E.Z. Karal, Osm. Tar. Cilt VII. (2. Bas.), sayfa: 300, T.T.K. Bas., Ank., 1977.

Fermanı ile gerçekleştirilen Islâhat hareketlerini yetersiz görüp, çökmüş Osmanlı ekonomisi sonucu verdikleri borçlar sayesinde İmparatorluk içinde söz sahibi olan Batılı Devletlerin, ekalliyetleri İmparatorluk aleyhine kışkırtmalarını lânetlemişlerdir.²

Bu kışkırtmaların sonucu olarak ortaya çıkan milliyet isyanları ve belirginleşen hürriyet isteklerine tepki olarak Osmanlılık fikri, İmparatorlukta milliyetleri birleştirmeyi hedef almıştır. Hedefe giderken de sistem olarak beraberinde yenilikçi fikirleri de getiren Meşrutiyet idaresini seçmişlerdir. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin bu yoldaki çalışmaları sonucu, II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile bilindiği gibi Kanun-u Esasî ilân edilip parlamento kurulmuş ve I. Meşrutiyet ilân edilmiştir.

Kurulan Meşrutiyet idaresi ile cemaatlerin kendi aralarındaki mezhep işleri dışında ırk, din, mezhep farkı olmayan Osmanlı Vatanı kavramı yaratılmak istenmiştir. Din ve mezhep işleri dışında denilmiştir zira Müslümanlar için olan Şer'i Mahkemeler elbetteki Gayr-i Müslim Tebaaya hitap etmemiştir. Zaten baştan beri Gayr-i Müslim tebaa kendi aralarındaki hukukî meselelerini cemaatleri içinde çözmüşlerdir. Burada problem, Müslimler ve Gayr-i Müslimler arasındaki hukukî anlaşmazlıkların çözümlenmesidir. Bu sorun zaten daha sonra 1878 Berlin Anlaşmasının 62. maddesi ile, hem de devletlerarası olarak "ayın ve mezhep serbestliğinin mutlak şekilde devam edeceğini, din ve mezhep değişikliğinin hiç kimse için diğer haklarda bir değişiklik yaratmayacağını, herkesin din ve mezhebe bakılmadan mahkemelerde şahitlik edebileceğini, Osmanlı ülkesindeki konsolosların, dinî kuruluşları ve hayratı resmen korumak hakları olacağı şeklinde açıklığa kavuşturmuştur.³ Böylece ortaya Osmanlı Milleti kavramı çıkarılmıştır. Ancak Osmanlı Milleti düşüncesi acaba uygulanabilmiş midir, yoksa sadece bir kavram olarak mı kalmıştır? sorusunun cevabını Meşrutiyet'in ilânı sonrası ve asıl konumuz olan 1919 yılı açısından inceleyelim.

Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra İmparatorlukta kamuoyu ile yakından ilgilenen Türkler arasında, bu ilân büyük sevinç yaratmıştır. Birçok problemin özellikle dağılmanın, Osmanlılık düşüncesi ile üstesinden gelineceğine inanılmıştır. Örnek olarak; Mebuslar Meclisi'nin açılış töreninde Times gazetesi muhabirinin Hıristiyan

² a.g.c., sayfa: 301.

³ Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası (2.Bas.), T.T.K. Bas.evi, Ank. 1983, s: 112.

olmayan Mebusların gözetilmesini istemesi üzerine bir paşa "Bu mebuslar kâmilen Osmanlıdır. Artık Müslüman veyahut Rum ve Ermeni değildir"⁴ demek sureti ile inancını belirtmiştir. Dönemin yerli gazetelerinde de Osmanlı tabiri "Millet" manâsında kullanılmıştır.

Olayın diğer bir cephesi, ise Gayr-i Müslimlerdir. Konuyu bir örnek olarak Ermeni Cemaati açısından inceleyelim.

Berlin Kongresi'nin arkasından Ermeni Millî Meclisindeki 21 Temmuz 1878 tarihinde Patriğin yazılı beyanatında Berlin Anlaşmasının Ermeni İslahatı ile ilgili 61. maddesine değinilerek şu temenniler göze çarpar:

"Bu gibi işler, ne bir gün içinde, ne de bir adamın eliyle yapılamaz. Gelecek için hazırlanalım. Orada burada kalmayalım. Ermenistan'a gidelim. Doğu Anadolu'daki altı vilâyet kastediliyor) Milletimizin içinde işbilirleri, ün sahibi, vatansever, eğitimcileri, kilise adamlarımızı Ermenistan'a gönderelim. Terbiyecilerimiz, öğretmenlerimiz, o kadar ateşli olan gençlerimiz Ermenistan'a gitsinler..."⁵

Yukarıda görüldüğü gibi Gayr-i Müslimlerden örnek olarak verdiğimiz Ermeni cemaati kendini Osmanlı saymak şöyle dursun bağımsız bir Ermenistan istemektedir. Yine 61. maddeden destek alan ekalliyet yanlısı Batılı devletler artık her fırsatta azınlık sorunu yaratmışlardır. Bu ortamda kendisini Osmanlı hisseden sadece Türkler olmuştur.

Yukarıda kısa örneklerde belirttiğimiz fikirlerin ardından, I. Meşrutiyeti lâğveden ve dolayısıyla Osmanlılık görüşüne, İslâmcılık görüşü ile uzun bir müddet ara veren II. Abdülhamit'in istibdat Devri ile karşılaşmıştır.

4 Ord. Prof. E.Z. Karal, Osm. Tar., Cilt VII., 2.Bask., T.T.K. Bas.evi, Ank., 1983, s: 497.

5 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İst., 1976, s: 256-266; Kâmuran Gürün, a.g.e., s: 116.

+ Berlin Anlaşması 61. Mad. (8 Temmuz 1878): "Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilâyetlerin mahallî şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletler de bu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir."

Birinci Meşrutiyet döneminde, Osmanlılık siyaseti açısından en önemli fikir adamı Tunalı Hilmi Bey olmuştur. İmparatorluğun dağılmasının ancak Osmanlı kimliği ile önlenebileceğini öne sürmüş öte yandan da makalelerinde Osmanlılık fikri ile beraber Osmanlılık kavramını Türk olma karşılığı kullandığı da gözlenmiştir.⁶

Yine bu dönemde Osmanlılık fikri çeşitli unsurlar arasında değişik açılardan ele alınmıştır. Şöyle ki; yukarıdaki paragraflarda da bahsettiğimiz gibi Gayr-i Müslimlerin büyük kesimi, sadece Türklerin benimsediği Osmanlılık idealine kendi milliyetçilik çalışmaları ile cevap vermişlerdir. Üçüncü bir grup ise kararsızlar grubudur. Bu grup Müslüman fakat Türk olmayan unsurlardan müteşekkildir. Yine Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bu unsurlar kendi milliyetçilik düşünceleri ile Osmanlılık ideali arasında bocalamışlardır. Örnek olarak Arnavutluğun bağımsızlığı için çalışan aynı zamanda İttihadçı yanı da bulunan İbrahim Temo gösterilebilir. Ancak O da zamanla kendi milliyetçilik düşüncesine doğru bir yol tutmuştur.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin dışındaki unsurların kendi millî fikirleri peşinde koşmaları, Türklerin de zihninde yavaş yavaş Türk millî düşüncesini uyandırmaya başlamıştır. İmparatorlukta çoğunluğu ve yönetici kadroyu teşkil ettiği için Türk Milletinin kendi milliyetçilik ideali etrafında toplanmakta gecikmesini normal karşılamak gerekir. Zira, kurucu, çoğunluk, yönetici sıfatlarını taşıyan Türkler, kurdukları devletin dağılmasını önlemeye çalışmışlardır.

İstibdat Devrini takibeden II. Meşrutiyet döneminde ise Osmanlılık fikri açısından kamuoyunun tepkisini yine değişik görüşler açısından inceleyelim. Ancak daha önce II. Meşrutiyet döneminin hâkimleri olan İttihadçıların 24 Temmuz 1908 de II. Meşrutiyeti ilân edişlerinin nedenini açıklayalım.

1897 den itibaren başlayan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun en acı yılları olmuştur. İstibdat rejimi ülke içindeki isyan ve ayaklanmalara karşı koyamamıştır. Öte yandan bu rejime karşı Türkler arasında yurt içinde ve dışında gizli cemiyetler kurulmuştur. İsyân

6 Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 5. Cilt, (İletişim Yay.), Ayhan Matbaacılık, İst., 1985, s: 1391

7 Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 5.Cilt, (İletişim Yay.), Ayhan Mat., İst., 1985, s: 1391.

ve ayaklanmalara örnek olarak Girit hadisesini, Makedonya İsyanını ve Arap Yarımadasındaki kıpırdanmaları verebiliriz. İttihadçılar, bu gidişi, durdurabilmek amacı ile başlattıkları çalışmalarını, II. Meşrutiyet'in ilânı ile sonuçlandırmışlardır.⁸

İlândan hemen sonra İmparatorlukta genel görünüm olumlu olmuştur. Ülke içinde yaşayan değişik unsurlar meydanlarda halka hitaben yaptıkları konuşmalarda Osmanlı olduklarını, kötü günlerin geride kaldığını belirtmişlerdir. Ayrılcı çetelerde bile olumlu bir hava esmeye başlamıştır. Dinî liderler birbirlerini kardeş ilân etmişlerdir, ta ki ilk hürriyet sarhoşluğu geçene kadar.⁹

Böyle huzurlu kısa bir dönemin hemen arkasından milliyetler Balkanlarda, Anadolu'da kanlı ayaklanmalarını ve milliyetçilik çalışmalarını birlik ve beraberlik ruhu içinde tekrar başlatmışlardır. 1908'de açılan mecliste kendilerine verilen mebusluk görevlerini ise kendi menfaatleri doğrultusunda avantaj olarak kullanmışlardır. Böylece mecliste, Osmanlı Milletinin üyesi sıfatı ile değil adeta mensubu oldukları milletlerin mebusu sıfatı ile çalışmışlardır. Bu sırada Balkanlarda kanlı çetelerin ayaklanmaları, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edişi, Adana'da Ermenilerin 14 Nisan 1909'da Türklere karşı tecavüzleri, katliamları bu olayların üstüne tuz biber ekmiştir.

Bu döneme ait, ekalliyetlerin düşüncelerine ve davranışlarına yine Ermeni unsurundan bir örnek verelim:

İngiliz Sefaretinin Adana Olayları ile ilgili raporundan bir alıntıda şöyle denilmiştir:

“Anayasaya göre herkes silâh taşıyabilecektir. Bu fevkalâde yenilik sonucu binlerce silâh satın alınmıştı. . . Ne var ki bu silâhlı Ermeniler ve dillerini tutmayışları Türkleri kızdıyordu. Tehdit ve tahkirler teati ediliyordu. İstanbul'dan gelen bazı Ermeni liderler ve papazlar, dindaşlarını silâh almaya teşvik ediyordu. . .”

Alıntı Ru. Ermenisi bir papazın kilisede söylediği şu sözlerle devam eder, “İntikam, katile katil, silâh alın, 1985'in her Ermenisi için bir Türk”. Ayinde bulunan bir Amerikan Misyoneri Kiliseden çıkıp gitmişti. Adana Piskoposu Muşeg bölgesini dolaşıyor ve “bir ceketi olan onu satın silâh almalıdır” diye vaaz veriyordu”¹⁰

8 Kâmuran Gürün, a.g.e., s: 173.

9 Şükrü Hanioglu, “Osmanlıcılık”, a.g.e., s: 1392.

10 Kâmuran Gürün, a.g.e., s: 173-174.

Yukarıda görüldüğü gibi Osmanlı Vatandaşım diyen, yine sadece Türkler olmuştur. Ancak diğer bir cepheden de, II. Meşrutiyet döneminde İmparatorlukta yaşayan özellikle gayr-i müslim unsurların bağımsızlık peşinde koşmaları ve buna bağlı olarak Türklere fiilen cephe almaları ayrıca bu unsurlara Türklere eşit haklar sağladığı için dış müdahaleyi engellediği gerekçesi ile Batılı devletlerin tüm yenilikçi çalışmalara karşı adeta tavır almaları Türkçülük hareketini güçlendirmiştir. 1912-1913 Balkan Harplerinin sonucunda Osmanlı Devletinin yenilişi ve Avrupayı Osmanî diye adlandırılan toprakların devletin sınırları dışında kalışı yine Osmanlılık fikrine indirilmiş büyük bir darbe olmuştur. Ardından, 1913'den itibaren tek parti olarak iktidara gelen İttihad ve Terakkicilerin Türkçülüğü ve hatta Turancılığı ilke edinmeleri Osmanlılık fikrini silmiştir. Ta ki Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar. Turancılık görüşü ile savaşa katılan İttihad ve Terakki Partisi, yenilgi ile biten savaş sonucu Osmanlı siyasetinden çekilirken bu defa mütareke dönemi siyasetinde Osmanlılığı savunan, Rum, Ermeni, Arnavut ve Arap unsurlarının da bünyesinde yer aldığı Hürriyet ve İtilâf Fırkası Osmanlı siyasetinde birinci derecede rol oynamaya başlamıştır. Ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Osmanlı siyasetindeki etkinliği direkt olmamıştır. Fırka aktivitesini, gerek Damat Paşa kabinelerindeki nazırları vasıtası ile, gerekse İstanbul'un hükümet yanlısı gazeteleri vasıtası ile gerçekleştirmiştir. Bu fırka bir yandan Osmanlılığı savunurken diğer yandan bu görüşün etkinliğinin kaybolmasından dolayı İttihadcuları ve dolayısı ile Türkleri suçlamışlardır. Konuya ait verebileceğimiz en iyi örnek, 18 Kanun-u Sani 1335 tarihli "Alemdar" gazetesindeki "Osmanlılık ve Mes'uliyete Teşrik" başlıklı yazıdır.

Bu yazıdan yapacağımız alıntılar, dönemin konu ile ilgili İstanbul Hükümetinin fikirlerini açıkca yansıtmıştır. Çünkü, Alemdar gazetesi İstanbul yanlısı bir gazete olarak faaliyet göstermiştir.

Şimdi alıntılarımızı naklederken, konuyu gerçek yanları ile de mukayese edelim.

".....

Osmanlılık:

Bu hükümet bir Osmanlı Hükümeti olarak teşkil itdi. Ânâsır-ı Müslime ve Gayr-i Müslime müessis devlet olan zatın ismi altında toplandılar ve öyle yaşadılar."

“Vatanın ancak öyle yaşayabileceğini takdir iden rical, ama hakikî rical hükûmetde daima bu ciheti kuvvetlendirmişler idi. Hakan-ı mağfur Abdülhamid Han Sâni hazretleri otuzüç senelik saltanatlarında Osmanlılık ceryanının şâyân-ı hayret bir Siyasetle idare etmişlerdir. Ânâsır arasında arasıra husûle gelen imtizacsızlıklar gayet vâkifâne idare edilirdi. İdare-i hamidiyenin fena cihetlerini tenkid itmekle beraber hakkını da inkâr itmeyelim”.

Halbuki II. Abdülhamid dönemine Osmanlılık değil istibdada dayanan İslâmcılık fikri hâkim olmuş, iç ve dış siyaset bu sistem üzerine teşkilâtlandırılmıştır. İslâmcılık fikri, Avrupanın Osmanlı Hristiyanları lehinde müdahaleleri sonucu kötüleşen Müslüman-Hristiyan münasebetleri ile ortaya çıkan bir tepki olmuştur.

Tekrar Alemdar gazetesindeki yazımıza dönelim.

“İlân-ı hürriyetten sonra baldırı çıplak güruhu reiskâre geçemez; Osmanlılık ceryanı o derece bulanık bir hale girdiki o anâ kadar ruha neşât virici şırıltılarla akan ve bir selsebil kadar bir âk olan bu ceryan yatağını şaşırılmış ve perişan bir sil gibi hedefini unutmuştu.

.....

Evvêlâ Arnavudları koğduk.

Bir avuç milleti, te'dib itmekden âciz olmayan hükûmet hamidiyenin düşündüğünden daha ince düşünmek icab iderken asrî değil kürûn-ı vustâya (Ortaçağa) yakışır düşünceler daha ziyade ruhumuzu okşadı. Bir tutam askerle Arnavudluğun bir başından girub bir başından çıktık.

O cerî (Cesûr) kavmikahr ile zor ile kendimizden uzaklaştırdık. Arnavudlukda efkâr-ı mufarritane ashabından başkası ayrı bir hükûmet düşünemezdi.

.....”.

Oysa Arnavudları biz koğmadık. Balkanlarda milliyetçilik akımından doğal olarak etkilenen Arnavudlar özellikle Hristiyan kesim anti-Osmanlı bir yapı içine girmiştir. Öte yandan Müslüman Arnavutlar ve aydınları Osmanlılık fikrini de benimsemişlerdir. Ayas-tefanos ve Berlin Kongresinden itibaren ise Yunanlı ve Slav denizi ile çevrildikten sonra Arnavutlar milliyetçilik ve Osmanlılık ikilemine düşmüşlerdir.

Balkan Savaşından sonra ise bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.¹¹

Gazetenin, Rumlara ait devam eden bölümü Arnavudlar ile ilgili kısımdan pek farklı değildir.

“Ondan sonra Rumları kendimizden soğutduk. Hükûmet-i İttihadinin Rum ânâsırına karşı gösterdiği bir vedet, doğrudan doğruya his-i hassasdan münbaisdi. Rum vatandaşlarımız da cemâ’at teşkilâtı muntazam idi. Ticaretleri iktisadiyatları yolunda idi. Kışkandık.

Niçun bu ânâsır müterakkı olsun?

Halbuki Rumlar hükûmet hizmetlerinden ziyade ticarete seluk eylemişler ve âhınlarının teriyle para kazanmışlardı. Dinimiz ticaretin meşru’iyetini kabul ederken bu haksız hissini zebûnî olmamız kadar mantıksızlık mevcut olabilir mi idi?

Osmanlı Milletinin kıymetli mebusu olan Bosu Efendi bir konferansında:

— Bizi Yunanistanı sevmekle idiyorsunuz! Evet lisân, din, ırk gibi revabıt bizi Yunanistanı sevmeye icbar ediyor. Yunanistanı severiz. Fakat bir hemşire gibi. Türkiye anamızdır! diye bağrımışlardı. Ben bu sözü devletin kuvve-i hayatıyesi olan Osmanlılığa temas itmesi itibariyle hiç bir zaman unutamam. Rumları kendimizden soğutmak için İttihad ve Terakki’nin çevirdiği fırıldaklar akla hayret virecek derecede garabetlerle malî idi.

.....! Rum vatandaşlarımızdan alışveriş itmek için hükûmet öyle propagandalar yapıyordu ki bizim olanlara zorla bizden değilsiniz diye bağıryorduk.

Halbuki Rum vatandaşlarımız bizim kadar hatta bizden fazla olarak bile bu vatanla alâkadar idi.

..... Biz bu çalışkan ânâsırı kendimizden tebrîd ve teb’îd itdik. Onlar der-ağuş itmek için kollar açık duruyor.

Uzağa gitmeyelim. Daha dün, memleketin hayat-ı ticariyesinde büyük mevki’ kazananlara “Yunanlı!” diye ithama yeltenenler yok mu idi? Bu babdaki düşüncelerimizde muvaffak olduğumuzu son vuku’at ve hadisat ile idrak itmemiz dolayısıyla söz sahibiyiz!”

¹¹ İlber Ortaylı, “Balkanlar’da Milliyetçilik”; Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Ayhan Mat., Cilt 4, İst., 1985, s: 1031.

Halbuki, durum iddia edilenden çok farklıdır. Fazla uzağa gitmeden II. Meşrutiyet dönemi içinde, önce Türklük sonra azınlıklar açısından konuyu açıklamaya çalışalım.

“Osmanlı Müslümanı yüzyıllarca kılıç kuşanmış, ülke fethetmiş, devlet yönetmişti. Tüm yaşamı boyunca ticaret ve san’at aşağılanmış; “kapıkulu” olma ya da “devlete kapulanma” özlemi her Osmanlı Müslümanının temel kaygusu olmuştu. İkinci Meşrutiyet’e değin zabıtlık ve kâtiplik, gerek parasal, gerekse statü açısından en geçerakçe mesleklerdi.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi’ne göre, “ticaret en feyizli bir medâr-ı maişet, en şerefli bir medâr-ı saadet olduğu halde maatesüf bizde lâıyk olduğu hürmeti, müstehak olduğu rağbeti hakkıyla göremiyordu. Bunun nedeni, Osmanlı çocukları henüz ana kucagında iyiyi kötüyü ayırmaktan aciz iken cahil analar tarafından “oğlum paşa olasın, kâtip olasın, kızım paşa familyası, bey hanımı, kâtip haremi olacaksınız” gibi sözlerle büyütölmeleri, okşanmalarıydı. Hatta kızlarını evlendirecek bazı “cahil aileler” san’at ve ticaretle uğraşan genç damat adaylarını “adî esnaf kalfası, adî bir tüccar parçası” gibi sözlerle geri çeviriyor, bir, ikiyüz kuruş maaşlı kâtipleri onlara tercih ediyorlardı”¹².

Bir de işin dinî cephesi vardır o dönemde.”

“İslâmiyette, dünya malının helâline hesap, haramına ise azap düşeceği, dünya mü’minlerinin zindanı olduğu ve yine dünyanın Allah nezdinde sivrisinek kanadı kadar bir değeri olmadığı, bunun için ne kadar çalışılırsa çalışılsın yine taksim edilmiş rızıktan fazla alınamayacağı, fukaralığın Allah indinde kadri pek yüksek bulunduğu türünde, insanları atâlete ve sefâlete sevkeden birçok naslar bulunuyordu.”¹³

Döneme ait sosyolojik ve dinî bu düşüncelerden sonra Türklerin ticarete önem vermelerini beklemek normal olarak boş olmuştur. Bunun sonucu dış ticaret kapitülasyonların da etkisi ile yabancı tüccarların tekeline girerken, iç ticaret ve sayede refah düzeyini Türk toplumuna oranla bir hayli geliştiren Gayr-i Müslim unsurun

12 Zafer Toprak, Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, shf: 49; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 1. Sene, No: 41, 10 Şubat 1323, “Biz Niçin ticarete Heves Etmiyoruz”.

13 Zafer Toprak, a.g.e., Şeyhulislâm Mustafa Sabri, İslâm’da Münakaşaya Hedef Olan Mes’eleler, İstanbul, Sebil Yayınları, 1978, shf: 110.

eline geçmiştir. Ayrıca Gayr-i Müslim unsurun iç ticarete başarılı olmasının bir nedeni de "Şark Meselesi"nin ortaya atılmasından itibaren azınlıkların, Batılı güçlü devletlerin himayesine girmeleri ve Osmanlı devletinde bu sayede gerçekten mutlu bir azınlığı meydana getirmeleridir. Yine ayrıca aleyhimize gelişen kapitülasyonların getirdiği yabancı pasaporta tanınan ticaret imtiyazından, yabancı bir uyruğa girip faydalanabilmeleri de diğer bir etken olmuştur. Bütün bu açıklamaların sonucu ticarî açıdan ezilen, Rumlar veya diğer azınlıklar değil Türk unsuru olmuştur.

Gazetenin son satırları ise Ermenilerle ilgili olup şöyle devam edilmiştir:

"Ondan sonra sıra Ermenilere geldi. Ermeni ânasırı! Avrupa'nın Hristiyan Türkler namını verdiği ve milliyet itibariyle kalblerinde mevcut olan samimî duyguları ne zulümlerle oradan çekdik, kopardık. Bir vilâyetde yapılan cürmden dolayı, nerede Ermeni gördük ise, çala satır gittik. Şimdiye kadar çok yazıldığı için bu mes'eleden fazla bahs etmek za'iddir".

Ermeni meselesi, bilindiği gibi günümüzde de halâ, bazı Ermeni gruplarınca, Batı'da çarpıtılarak aleyhimize kullanmak üzere, ortaya atılan bir konudur. Ve bu konunun 1919 da bir İstanbul Gazetesince İşgalcı güçlerini yanında yer alabilmek için bu derece, açıklamasız, yalan yanlış yayınlanan yazıları, gerçek bir dalkavukluk örnekleridir.

Mesele haline getirilmeden önce Türk-Ermeni ilişkileri 1870 yılına kadar çok olumlu bir yolda iken Ermeni toplumu bir devlet haline gelebilmek için bu tarihten itibaren Avrupa devletlerinin ilgisini çekme çabalarını Patrikhaneleri ve Ruhban sınıflarıyla başlatmışlardır.¹⁴ Ve Uluslararası görüşmelerde ilk defa 3 Mart 1878 Ayastefanos Muahedesi'nin 16. maddesi ile yer almışlardır. Madde, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle ilgili Islahatı gerçekleştirinceye kadar, Ruslarla işgal edilmiş topraklarda işgalin devamı ile ilgilidir. Artık yabancı devletlerin müdahalesini sağlayan Ermeni toplumu çalışmalarını, yabancı konsolosluklara yaptığı yardım istekleri ve şikâyet dilekçeleri ile devam ettirmişlerdir. Bununla da yetinmeyip Batılı ülkelere yolladıkları propaganda heyetleri ve yalanları ile Türklük aleyhine bir akım oluşturmaya çalışmışlardır. 1878 Haziranında ise

¹⁴ Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası (İkinci Baskı), T.T.K. Basımevi, Ank., 1983, shf.: 78.

Berlin'e gönderdikleri heyet vasıtası ile kafalarındaki Ermenistan'ın planlarını sunmuşlar, ardından Batılı devletlerin Muhtar bir Ermenistan'a müdahale ve himaye etmelerini istemişlerdir. Arkasından, daha da ileri giderek Ermenistan'ın yönetim sistemini açıklamışlardır.¹⁵

İstedikleri yönetim sistemine göre, Doğu Anadolu Bölgesinde altı ilde ve Doğu Karadeniz'de Rize Limanı da dahil bulunan Ermenistan olarak adlandırılan bölgede idarî, askerî tüm inisiyatif Ermenilerin eline geçecektir. Oysa bu bölgeler 600 yıldır Osmanlı bayrağı altında sulh içinde yaşamış ve nüfusca azınlıkta kalan diğer Gayr-i Müslimler gibi Ermeniler de bir azınlık grubunu oluşturmuşlardır. Ancak nüfusca azınlık iken refah açısından mutlu azınlığı meydana getiren Ermeniler bu ekonomik seviyeye, tabiidir ki sadece kendi çabaları sonucu değil, daha ziyade Osmanlı Devletinin onlara tanıdığı haklar sayesinde ulaşmışlardır.

Yine kendilerine tanınan haklar sayesinde kültürel, dil, din açılarından özelliklerini korumuş olan Osmanlı Ermenileri, Berlin (Anlaşmasının) Kongresi'nin 61. Maddesi¹⁶ ile iyice cesaretlenerek sürekli ezildiklerinde söz edeceklerdir. Zaten bu konuda onlara artık, batılı güçlü hamileri de yardımda bulunacaklardır.

Böyle bir ortam yaratılmışken Osmanlı Devleti İslahat Çalışmalarında ne yaparsa yapsın Ermenileri mutlu edememiştir. Çünkü, artık kafalarında isyan plânları yatan bir Ermeni topluluğu vardır ve onlar plânlarını uygulamak için kurdukları cemiyetleri ve komiteleri ile organizasyonlarını tamamlamışlardır.¹⁷

Tüm bu hazırlıklardan sonra bilindiği gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermeniler'in Türklere karşı giriştiği katliamlar ve Türklerin bu saldırılara karşı olan nefsi müdafaalarının sonucu, kanlı mücadeleler doğmuştur. Türkler tarafından "Millet-i Sadıka" payesi verilen ve altıyüzyıl çok iyi ilişkiler içinde yaşayan Türk-Ermeni toplumlarının daha sonra 19. y.y. sonlarında birdenbire Ermeni çeteciler tarafından nasıl hasım haline getirildiği de çok ayrı bir konudur.

¹⁵ Kâmuran Gürün, a.g.e., shf: 108-109.

¹⁶ Berlin Anlaşması'nın 61. Maddesi: "Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilâyetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletlerde bu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir".

¹⁷ Kâmuran Gürün, a.g.e., shf: 128-134.

Ve bu konu hem Batı kökenli, hem de Ermeni kökenlidir. Ancak bu sebepler, incelediğimiz Osmanlılık düşüncesinin dışında kaldığı için değinmeyeceğiz.

Sonuç olarak, yukarıda incelediğimiz paragraflara dayanarak şunu kesinlikle söyleyebiliriz. Osmanlılık düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan unsurları eşit haklarla bir arada tutmak, kopmaları engellemek amacı ile ortaya atılan bir düşünce sistemidir. Ancak bu sistem ortaya atılırken gerek dış gerekse iç sosyo-politik şartlar incelenmemiş olduğu için sistem başarıya ulaşamamış, sadece Türkler arasında rağbet görmüştür. 19.y.y. sonunda 20.y.y. başında İmparatorlukta Türkler aleyhine gelişen savaşlar ve anlaşmalar, Osmanlılık fikrinin gerçekçilikten uzak olduğunu ortaya çıkartırken öte yandan Türkcülük fikrinin gelişmeye başladığı gözlenmiştir.